

УДК 021.4-053.6

Валентина Теслюк,
доцент кафедри
педагогіки НУБіП України,
кандидат психологічних наук

Місце бібліотеки у соціально-педагогічній профілактиці алкоголізму серед підлітків

У статті висвітлено зміст соціально-педагогічної профілактики алкоголізму серед підлітків. Розкрито напрями, види, методи та форми роботи щодо запобігання зазначеному явищу. Вказано на роль бібліотеки та її позитивний вплив на процес соціально-педагогічної роботи з алкозалежними підлітками.

Ключові слова: соціально-педагогічна профілактика, алкоголізм, підлітки, бібліотека.

Актуальність дослідження. Читання серед дітей та підлітків — проблема досить актуальна і, як показує аналіз, потребує вирішення на державному рівні, адже заходів його актуалізації, що вживають бібліотеки та школи, недостатньо. Читання як одна із форм дозвілля підростаючого покоління відвертає підлітків від багатьох згубних звичок, у тому числі й алкоголізму. Книга зокрема й бібліотека загалом є важливими чинниками соціально-педагогічної профілактики. Наскільки актуальною є аналізована проблема свідчить те, що зловживання алкоголем дітьми підліткового віку є однією з найгостріших проблем в усьому світі. Протягом останніх років в Україні кількість підлітків, які вживають алкоголь, значно зросла. Цей факт зумовлений як соціально-економічною кризою, що затяглася в нашій державі, так і низкою інших чинників, зокрема: виховання в умовах неповної родини, бездоглядність, несприятливий вплив сімей, де є зловживання алкоголем, відхилення у розвитку вищої нервової діяльності дітей тощо [2].

Проблема раннього (підліткового) алкоголізму, як і алкогольної адиктивної поведінки (ААП) у цілому, в останні 15—20 років стала особливо привертати увагу таких вітчизняних клініцистів і дослідників, як Б. Братусь, П. Сидоров, А. Лічко, В. Бітеньський, А. Митюхляев, І. Лисенко, Н. Максимова, І. Сосін та ін. Рівень алкоголізації підростаючого покоління значною мірою може бути своєрідним індикатором психічного здоров'я нації. Тому зловживання підлітками алкоголем є гострою медико-психологічною та соціальною проблемою, що не одержала до сьогодні належного вирішення. Особливо важливим є вивчення ААП підлітків, коли індивідуальна залежність від алкоголю ще не сформована. **Мета** статті — розкрити зміст соціально-педагогічної профілактики алкоголізму серед підлітків, місце бібліотеки в цьому, застосовані нею форми роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, щоб запобігти будь-якому злу, в нашому випадку алкоголізму серед підлітків, потрібно, щоб вони та їхні батьки знали, яку шкоду воно завдає. Почерпнути необхідну інформацію можна із літератури. Доносячи її до читачів, співробітники бібліотек враховують читацьку аудиторію. Школярі легше засвоюють ту, що міститься в науково-популярних виданнях.

Хронічний алкоголізм — токсико-органічний процес, який пошкоджує насамперед ті мозкові структури, з якими пов'язана духовна, моральна індивідуальність, тобто те не-

повторне, чим людина відрізняється від інших. Соціальна профілактика — це динамічна система діяльності, спрямована на досягнення повного збереження особистості та її соціального статусу шляхом реалізації інформаційно-відновлюючих впливів та заходів. Одним із таких шляхів є інформація, отримана від тих, хто займається проблемою запобігання пияцтву серед підлітків, долає його наслідки. Працівники шкільних, дитячих та юнацьких бібліотек організують зустрічі з медиками, психологами, соціальними педагогами, які працюють з алкозалежними дітьми, знайомлять педагогів та школярів з новими надходженнями літератури на цю тематику.

Заходи щодо профілактики пияцтва та алкоголізму — і це бібліотеки враховують — мають носити комплексний характер. На сьогодні вони ґрунтуються на двох взаємопов'язаних аспектах: вихованні в людей установки на абсолютну тверезість та здатності досягати творчого натхнення в праці, захопленнях, у спілкуванні з людьми і природою, тобто відчувати і пережити ту насолоду життя, заради якої хочеться жити, тверезо, без "алкогольного дурману". Як показує практика, саме другий шлях є найважливішим у психопрофілактиці пияцтва, особливо у молодих людей із труднощами характеру, і саме його можливості бібліотеки намагаються сповна використати, застосовуючи різні форми роботи: книжкові виставки, вечори запитань і відповідей, літературні вікторини.

Більшість підлітків із складним характером — це акцентовані особи. Вони, на відміну від ровесників, виявляють суттєві труднощі характеру і поведінки, які виникають у звичайних життєвих умовах. Це пов'язано з їхнім особистісним реагуванням на звичайні обставини. Вони вразливіші щодо виникнення у них різних хворобливих розладів при травмуючих обставинах, ніж ті підлітки, які живуть без суттєвих труднощів у переживаннях і поведінці, якщо не виникають справді важкі (в загальноприйнятому розумінні) для них ситуації.

Протидія пияцтву творчим самовираженням є одним із шляхів, яким треба керуватися в роботі з важкими підлітками. Творче самовираження — це емоційно-стресова психотерапія. Термін "стрес" не має вводити в оману. Будь-яке душевне, духовне піднесення, викликане певними обставинами життя, має біологічною основою стрес — як адапційне генералізоване піднесення життєвих сил організму.

Фундатор вчення про стрес, канадський патолог Г. Сельє стверджує, що стрес — це будь-яка більш чи менш відчутна, пристосувальна за своєю суттю, напруженість сил організму. Вона може зашкодити особистості, а може зцілювати, принести задоволення.

Науковці виділяють такі види та форми соціально-педагогічної профілактики алкоголізму [6]:

— наукова робота з визначення факторів, що впливають на характер алкоголізму, і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо його соціально-педагогічної профілактики;

— організаційно-педагогічні заходи щодо створення виховуючого середовища за місцем проживання дітей і молоді (робота консультативних пунктів із профілактики алкоголізму: освіта, виховання, організація дозвілля, у що роблять позитивний внесок і бібліотеки, працевлаштування тощо);

— педагогічне втручання у збочений пронаркогенним, проалкогольним фоном розвиток окремої особистості та популяційної групи;

— соціально-педагогічний моніторинг, аналіз, надання рекомендацій, проведення заходів щодо реалізації державних, регіональних, галузевих програм із профілактики алкоголізму, в чому безпосередню участь беруть і бібліотеки;

— залучення різних соціальних інститутів, до яких ми відносимо і бібліотеки, у процес соціалізації дітей і молоді, створення в мережі соціальних служб умов для виявлення соціальних ініціатив, розвитку молодіжного руху та відродження традицій національного виховання (проведення масових свят, конкурсів, спортивних змагань, театралізованих дій);

— організація соціально-педагогічної та освітньої роботи з дітьми із сімей групи ризику (індивідуальна та групова робота з батьками й дітьми, з різними категоріями молоді) [6];

— сприяння установам освіти, комітетам у справах неповнолітніх, спорту, культури та іншим організаціям у діяльності з профілактики негативних явищ серед молоді, в організації здорового способу життя неповнолітніх і молоді.

Соціальні педагоги, які працюють із підлітками, схильними до вживання алкоголю, мають реалізовувати такі функції [3]:

1. Діагностична: спрямована на ліквідацію факторів ризику прилучення до спиртного. Реалізується шляхом збирання інформації про підлітка, вивчення особливостей його особистості та негативних факторів його життя, що провокують алкоголізм.

2. Прогностична: суть її полягає в тому, що на основі поставленого діагнозу розробляється конкретна соціально-педагогічна програма роботи з підлітком, яка передбачає етапні зміни і кінцевий результат соціальної адаптації, корекції чи реабілітації.

3. Виховна: визначення змісту соціально-педагогічної діяльності, методів його реалізації, а також тих соціально важливих якостей, які потрібно виховувати у підлітка в процесі його соціальної реабілітації.

4. Правозахисна: соціально-педагогічна діяльність, яка будується на правовій основі, що передбачає як дотримання, так і захист прав дитини.

5. Організаторська: обумовлена тим, що соціально-педагогічна робота із підлітком, схильним до алкоголізму, вимагає участі й координації дій різних спеціалістів залежно від глибини проблеми; сприяє створенню умов для повноцінного проведення вільного часу і дозвілля, організації соціально значущої діяльності дітей, дорослих, громадськості у вирішенні завдань допомоги дитині, схильній до алкоголізму.

6. Комунікативна, суть якої полягає в тому, що в ході реалізації соціально-педагогічної діяльності виникає необхідність встановлення значної кількості контактів між її учасниками з метою обміну інформацією.

7. Профілактична: забезпечує закріплення отриманих позитивних результатів і запобігає можливості виникнення рецидивів пияцтва й алкоголізму, що досягається соціальним патронажем підопічних і оперативним реагуванням в екстремальній ситуації.

Соціально-педагогічна діяльність з метою профілактики алкоголізму має свої вікові особливості. Так, з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку роботу необхідно спрямовувати на саму дитину і на її сім'ю. Робота з батьками передбачає формування культури взаємин між членами сім'ї, оскільки лише в умовах гармонійних сімейних стосунків реалізується моральна антиалкогольна установка, формування здорового середовища життєдіяльності дитини. Основними методами є бесіди, консультації, тренінги. Робота з дитиною в цьому віці спрямована на формування потреби у навчанні, розвитку якостей особистості, зокрема сили волі, почуття власної гідності. Таку роботу виконують через яскраву емоційну розповідь, ілюстрації, сюжетно-рольові ігри, до проведення яких залучаються й книгозбірні. Позитивний досвід у цьому здобула Національна бібліотека України для дітей. Вважаємо, що досвід її колективу, очолюваного Героєм України Н. Кобзаренко, потребує узагальнення і розповсюдження.

Коли дитина досягає підліткового віку, дорослі втрачають свій вплив на неї, більшу значущість набуває спілкування з ровесниками. Тому основний акцент соціального виховання дітей цього віку — робота з групою, яка може реалізуватися через такі напрями діяльності [1]:

1) Профілактика причин і наслідків алкоголізму. Проведення групових дискусій на теми, пов'язані з алкоголізмом, проведення рольових ігор, в яких програмуються основні ситуації, пов'язані з вживанням алкоголю і впливом ровесників, бесіди, дискусії. Досить часто місцем проведення цих заходів є бібліотеки — Національна бібліотека України для дітей, Державна бібліотека України для юнацтва, обласні, міські, районні дитячі та юнацькі бібліотеки. Основні соціальні навички, які потрібно сформувати в підлітковій групі, — вміння чітко знаходити аргументи проти вживання алкоголю і вміння протистояти тиску ровесників. Методи, які залякують дітей, застосовувати недоцільно.

2) Організація вільного часу підлітків, оскільки беззмістовне дозвілля є провідним фактором ризику в розвитку зловживань алкоголем. Варто врахувати, що найбільший інтерес підлітки з девіантною поведінкою виявляють не до інтелектуальної діяльності, а до занять спортом. Тому варто заохочувати їх до занять у спортивних секціях, організувати походи, спортивні змагання та інше.

3) Посередницька діяльність соціального працівника із залучення до профілактичної роботи батьків, учителів, бібліотекарів, співробітників міліції, лікарів, громадськості.

4) Переборення соціально-педагогічної занедбаності підлітка, що виявляється в обмеженості словникового запасу, знань про навколишній світ тощо.

На відміну від підлітків, у віковій категорії 15—18 років (юнаки) меншою мірою виражена емоційна залежність від групи ровесників і на перший план висуваються форми поведінки, що виражають особистість. Соціальний працівник зосереджує свою увагу на роботі з цією категорією дітей через проведення індивідуальних консультацій із метою усунення причин, що негативно впливають на життя дитини, соціальне навчання особистості, формування уявлень про ризик, пов'язаний із вживанням алкогольних напоїв. Методи виконання цієї роботи: викладення наукових даних,

фактів у процесі бесіди, лекції, самостійна робота з книгою, спостереження і проведення дослідів, вікторини, олімпіади, тренінги, добір інформації для яких досить часто здійснюють працівники книгозбірень.

Суть первинної профілактики у загальноосвітньому закладі полягає у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на запобігання негативному впливу біологічних і соціально-психологічних факторів, які можуть слугувати причиною поведінки, що відхиляється від норми. У першу чергу, вона має бути спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричне відмовлення від певних стандартів поведінки. Соціальні педагоги загальноосвітніх закладів мають надавати дітям і підліткам інформацію про шкودу вживання різних видів алко-, нарко-, токсичних речовин; формувати правову культуру, роз'яснювати правові норми стосовно різних аспектів асоціальної поведінки; популяризувати здоровий спосіб життя; формувати навички культурного проведення дозвілля; створювати умови для самореалізації особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності.

Профілактичну діяльність у соціально-педагогічній науці та практиці поділяють на первинну, вторинну та третинну. Первинна спрямована на запобігання адиктивній поведінці та хворобам, викликаним алкоголізмом, наркоманією, вторинна має на увазі стримування темпу розвитку та запобігання ускладненням, а третинна — комплекс реабілітаційних впливів на хворих. Первинна профілактика є частинною ідеологічною та психологічною функцією культури суспільства. Не так давно широко використовувалися інформаційний підхід: залякування в засобах масової інформації, для чого використовували й свідчення колишніх алкоголіків, наркоманів, та лекції спеціалістів. Але такі спроби часто мали зворотну дію — підвищувався інтерес до психоактивних речовин, раннього статевого життя тощо.

Ефективність сильного страху суперечлива: його інтенсивність може бути висока, проте завжди короткотривала. На сьогодні широко розповсюджена думка: тільки поглибити знання про шкودу нікотину, алкоголю недостатньо для зміни соціальних установок підлітків; у той же час це може сприяти пробудженню інтересу та заохоченню до залежної поведінки [4].

Відбулося усвідомлення необхідності формування відповідальної поведінки дітей, що, у свою чергу, призводить до подальшої зміни акцентів у профілактичній роботі. В її фокусі з'явилися не хімічні та психоактивні речовини (деякі медичні препарати, тютюн, алкоголь, наркотики, токсиканти, наприклад, засоби побутової хімії) та негативні ефекти, що ними викликаються, а люди та аналіз причин вживання наркотиків. Фіксація цього переломного моменту означала народження нового поведінкового підходу. Вчені зазначають, що нині в світі найширшого розповсюдження набули дві моделі освітніх програм первинної профілактики для дітей: програми досягнення соціально-психологічної компетентності та програми навчання життєвим навичкам. Ці програми ставлять комплексні завдання, розв'язання яких передбачає вирішення ряду дрібніших: навчання ефективним навичкам спілкування, критичному мисленню, прийняттю відповідальних рішень, відпрацювання адекватної самооцінки, навчання вмінню "постояти за себе", уникненню непотрібного ризику, стресів, вмінню робити правильний здоровий вибір, навчання регуляції емоцій, вирішенню конфліктів, протидії тиску ззовні.

Будь-яка програма передбачає оволодіння набором із 12—15 необхідних та достатніх для реалізації здорового стилю життя психосоціальних навичок. Визнання необхідності оволодіння цими навичками базується на даних науко-

вого аналізу факторів ризику заохочення до психоактивних речовин та факторів антиризiku, що протистоять їм. Серед методів, що застосовуються в процесі соціально-педагогічної профілактики алкоголізму серед підлітків, необхідно детально розглянути методи профілактичної інтервенції [4], за допомогою яких здійснюється безпосередня взаємодія суб'єктів, що реалізують профілактичні програми, та підлітків, на котрих вони розраховані. Поряд із профілактичними заходами на макрорівні, спрямованими на підвищення соціального рівня суспільства, застосування методів профілактичної інтервенції передбачає стимулювання активності підлітків для профілактики та подолання проблеми алкогольної залежності, підвищення їхніх можливостей у вирішенні особистих проблем.

Профілактична інтервенція — це цілеспрямований вплив на підлітків, включених у групу профілактики, для змінення їхнього ставлення до алкоголізму та подолання суб'єктивних уявлень, поглядів, переконань, мотивів, інтересів, звичок, стереотипів поведінки, ціннісних орієнтацій. Мета профілактичної інтервенції — допомогти підлітку змінити свою поведінку, навчити контролювати її.

Умовно розрізняють три компоненти, котрі визначають поведінку підлітка: *когнітивний* (думки, міркування, уявлення, погляди, переконання, стереотипи мислення); *афективний* (емоції, переживання, почуття, спонукання, бажання тощо); *поведінковий* (стереотипи поведінки, звички, вміння, навички) [5]. Саме ці компоненти формують установку підлітка, що визначає його поведінку в конкретній ситуації. Тому в процесі профілактичної інтервенції в нього потрібно сформувати стійкі установки щодо негативного впливу алкоголізму, необхідні вміння та навички для його профілактики та подолання.

Виділяють такі основні методи профілактичної інтервенції:

- бесіда — обговорення з підлітками проблеми алкоголізму з метою виявлення, формування або корекції їхньої позиції з цього питання;

- диспут — спеціально організоване обговорення цієї проблеми, що передбачає зіткнення різних точок зору, саме цю форму широко застосовують у дитячих та юнацьких бібліотеках;

- створення ситуацій морального вибору — відтворення в лабораторних умовах проблемних ситуацій;

- виконання певних дій, спрямованих на розвиток умінь та формування навичок соціально значущої поведінки.

Формами соціально-педагогічної профілактики алкоголізму серед підлітків у загальноосвітньому закладі є: уроки валеології та охорони життя і здоров'я; факультативні заняття з цієї проблеми; відеолекторії; усні журнали; тематичні виховні години; соціально-психологічні тренінги; зустрічі з медичними працівниками, представниками правоохоронних органів; добровільні акції; зустрічі з підлітками, котрі позбавилися шкідливих звичок; тематичні вечори; вечори запитань і відповідей; конференції; ККВ; спортивні свята; засідання "круглого столу"; тематичні години інформації; профілактичні консультації; випуск шкільних засобів інформації; перегляд й обговорення документальних фільмів; ігрові години; вечори відпочинку; тематичні виставки; тематичні конкурси. До проведення багатьох із названих заходів безпосередньо причетні бібліотеки шкіл, коледжів, закладів професійно-технічної освіти.

Висновок. Проблема профілактики алкоголізму є досить актуальною в нашій країні. Вагомі завдання із соціально-педагогічної профілактики зазначеного негативного явища лягають на плечі соціальних педагогів та соціальних працівників і співробітників бібліотек. Лише при поєднанні зусиль

соціальних інститутів, за умови відповідального ставлення до своєї діяльності та реалізації ряду специфічних форм, методів, заходів щодо профілактики алкоголізму серед підлітків, можна досягти певних позитивних результатів у розв'язанні цієї актуальної соціальної проблеми.

Список використаної літератури

1. Бурмака Н. П. Новые психотерапевтические и психокоррекционные противорецидивные технологии в реабилитационных программах больных алкогольной зависимостью / Н. П. Бурмака // Архив психиатрии. — 2002. — № 4. — С. 184—186.
2. Дострокович М. О. Неповна сім'я. Особливості роботи соціального педагога / Марина Дострокович. — К. : Шк. світ, 2010. — 126 с. — ("Бібліотека "Шкільного світу").
3. Завацька Н. Є. Психологічні особливості корекційної роботи з підлітками, що зловживають психоактивними речовинами / Н. Є. Завацька // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. — К., 2001. — Т. III. — Ч. 5. — С. 117—124.
4. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие / Е. И. Рогов. — М. : ВЛАДОС, 2006. — 383 с.

5. Яременко О. О. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О. О. Яременко, О. М. Банакірєва, О. О. Стойко. — К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, Укр. ін-т соціал. дослід., 2005. — 196 с.
6. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. / І. М. Трубавіна. — К. : ДЦССМ, 2002. — 132 с.

В статті розглянуто зміст соціально-педагогічної профілактики алкоголізму серед підлітків. Розкрито напрямки, види, методи та форми роботи з метою попередження вказаного явища. Обозначено роль бібліотеки та її позитивне вплив на процес соціально-педагогічної роботи з алкозависимими підлітками.

Content of sociological and pedagogical ways and methods of prophylaxis of an alcoholical addiction among teenagers is illustrated in this article. Positive influence of library in the process of social work with alcoholic teenagers is analyzed.

Надійшла в редакцію 13 квітня 2012 року